

ONA TILI FANIDA FONETIKANING AHAMIYATI

Xaqqulova Dilshoda Abduvasiyevna

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

Raximova Farida

4 -BT-24 Osiyo xalqaro universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada fonetikaning ona tilidagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Har bir tilning ilmiy o‘rganilishi fonetika fanidan boshlanadi. Fonetika – tilshunoslikning so‘zlarni, tovushlarni, ularning talaffuzi, ohangdorligi va akustik xususiyatlarini o‘rganadigan bo‘limidir. Fonetikada fikrni aniq va ifodali yetkazishdagi o‘rni, uning badiiy hamda kommunikativ ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Fonetika, unli, undosh tovush, urg‘u, bo‘g‘in, artikulyatsion fonetika, ona tili.

Til – insoniyatning eng asosiy aloqa vositasi, tafakkurining ifodasi va milliy o‘zligining muhim ko‘rinishidir. Har bir tilning ilmiy o‘rganilishi fonetika fanidan boshlanadi. Fonetika – tilshunoslikning so‘zlarni, tovushlarni, ularning talaffuzi, ohangdorligi va akustik xususiyatlarini o‘rganadigan bo‘limidir. Shu boisdan ham, ona tili ta’limida fonetika bo‘limining o‘rni beqiyosdir.

Fonetika fanining mazmuni

Fonetika tilda ishlatiladigan tovush birliklarini – unli va undosh tovushlarni, ularning o‘ziga xos xususiyatlarini, talaffuzda yuzaga keladigan o‘zgarishlarni, urg‘u va intonatsiyani o‘rganadi. Bu orqali tilning og‘zaki shakli mukammal o‘zlashtiriladi.

Fonetika uchta asosiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi:

1. Artikulyatsion fonetika – tovushlarning og‘iz bo‘shlig‘ida qanday hosil bo‘lishini o‘rganadi.
2. Akustik fonetika – tovushlarning fizik xususiyatlarini o‘rganadi.
3. Auditor fonetika – inson eshituv tizimi tovushlarni qanday qabul qilishini o‘rganadi.

Fonetika - tilshunoslikning fonetik birliklar, ular-ning fizik-akustik va h.k. xususiyatlari

haqida ma’lumot beruvchi bo‘limi sanaladi.

Segment birliklar - so‘z yoki morfema tarkibida (yoki nutq oqimida) gorizontaal chiziq bo‘ylab birin-ketin keladigan birliklar: nutq tovushi, bo‘g‘in, fonetik so‘z, takt, fraza.

Supersegment birliklar - urg‘u, ohang, melodika, pauza kabi ustama hodisalar, ular so‘zga, frazaga, gapga yoki nutqqa yaxlit holda aloqador bo‘lishi bilan segment birliklardan

farq qiladi.

Shakllantiruvchi vazifa – fonetik birliklarning «qurilish materiali», leksema yoki morfemalarning ifoda planidagi moddiy asos sifatidagi vazifalari.

10-Aprel, 2025-yil

Tanituvchi vazifa - fonetik birliklarning so‘z qiyofasini «tanib olish» va shu orqali so‘zning ma’nosini «eslab qolish» uchun xizmat qilishi.

Fonetik so‘z - nutq tovushlarining ma’lum tartibda joylashuvidan tarkib topgan so‘zning

fonetik qiyofasi, leksemaning ifoda plani.

Umumiy fonetika - fonetikaning barcha tillarga xos umumnazariy masalalari haqida ma’lumot beruvchi turi.

Xususi fonetika - fonetikaning muayyan bir til tovush-lari, ularning turlari, fizik-akustik

va artikulyatsion xususiyatlari xususida bahs yurituvchi turi.

Tarixiy fonetika - xususi fonetikaning ichki bir turi. U muayyan til tovush tizimini diaxron

planda va dinamik holatda (tarixiy taraqqiyotda) o‘rganadi.

Tavsifiy fonetika - xususi fonetikaning ichki bir turi. U muayyan tilning fonetik tizimini

statika holatida (til taraqqiyotining oldingi bosqichlarida yuz bergan hodisalar bilan bog‘lamay) o‘rganadi.

Qiyosiy fonetika – qardosh yoki noqardosh tillarning tovush tizimlarini qiyoslab o‘rganadigan fonetika.

Eksperimental (instrumental) fonetika - nutq tovushlari, urg‘u kabi birliklarning fizikakustik

va artikulyatsion xususiyatlarini maxsus asboblarda vositasida o‘rganadigan fonetika.

Fonetikaning predmeti tilning tovush tomoni, fonetik qurilishidir. Tilning tovush tomoni nutq tovushlari bo‘g‘in, urg‘u, ohang (intonatsiya, melodika) kabi birliklarni O‘z ichiga oladi.

Fonetikaning maqsadi fonetik birliklarning fizik-akustik, anatomik-fiziologik va lingvistik- funktsional asoslarini o‘rganish, ularning til mexanizmidagi rolini aniqlashdan iborat. Bunday maqsad uning quyidagi vazifalarini belgilaydi: a) tovush, urg‘u, melodika kabi birliklarning yuzaga kelish qonuniyatlarini o‘rganish; b) talabalarni yuqoridagi qonuniyatlar va shu qonuniyatlarga oid ilmiy-nazariy fikrlar bilan tanishtirish; v) adabiy tilning fonetik-fonologik tizimiga oid munozarali masalalarni aniqlash, ularga munosabat bildirish; g) talabalarda fonetik tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish; d) talabalarga shu sohada ishlagan fonetist-fonologlar haqida qisqacha ma’lumot berish.

Har qanday tilning fonetik birliklari dastlab ikki guruhga—segment va supersegment birliklarga bo‘linadi: a) segment birliklarga nutq tovushlari va bo‘g‘in kiradi. Bunday birliklar so‘z yoki morfemalar tarkibida birin-ketin keladi, yotiq (gorizontal) yo‘nalishda bir-biriga ulanib, zanjirsimon tarzda joylashadi. Masalan, kitob so‘zidagi ota’ tovush (k,i,t,o,b) va ikkita bo‘g‘in(ki-tob) segment birliklar, demak, shu so‘z tarkibidagi qismlar sanaladi. b) supersegment birliklarga urg‘u, ohang, melodika, pauzalar kiradi. Bunday birliklar so‘zga, frazaga, gapga yoki nutqqa yaxlit aloqador bo‘lib, ularni so‘z, gap

yoki nutqdan ajratilgan holda tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shuning uchun ularni ustama hodisa (M.Mirtojiev) deb nomlash hollari ham uchraydi.

Ona tili darslarida fonetikaning o‘rni

Fonetika ona tili darslarining asosiy tayanch nuqtalaridan biridir. Quyidagi sabablarga ko‘ra bu bo‘lim juda muhim:

- To‘g‘ri talaffuzni shakllantirish – o‘quvchilar so‘zlarni adabiy talaffuzda aytishni o‘rganadi.

- Savodxonlikni oshirish – tovush va harflarni to‘g‘ri bog‘lay olish imlo qoidalarini tushunishga yordam beradi.

- So‘z boyligini rivojlantirish – talaffuz va urg‘u bilan bog‘liq mashqlar orqali yangi so‘zlar o‘zlashtiriladi.

- Sheva va adabiy talaffuz o‘rtasidagi farqlarni ajrata olish – bu orqali o‘quvchilarda madaniy nutq shakllanadi.

Fonetika nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham foydalidir. O‘qituvchilar fonetika orqali o‘quvchilar nutqini tahlil qiladi, logopedik muammolarni aniqlaydi va bartaraf etadi. Shuningdek, fonetika dramalarda, nutq texnikasida, ovoz yozish ishlarida ham qo‘llaniladi.

Fonetika – ona tili fanining poydevori hisoblanadi. Tovushlar olamining chuqur o‘rganilishi orqali o‘quvchi o‘z tilini puxta o‘zlashtiradi, to‘g‘ri talaffuz, adabiy nutq, savodxonlik kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. Shu bois har bir bosqichdagi ona tili ta’limida fonetikaga alohida e’tibor qaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.G‘afurov N va boshqalar. Ona tili va adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2022.

2.Jo‘rayev N. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2020.

3.Rahmonov I. Zamonaviy o‘zbek tili: Fonetika va orfoepiya. Toshkent: Akademnashr, 2019.

4.Xidoyatov Q. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

5.O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligi. Ona tili fanidan namunaviy o‘quv dasturi, 2023-yil.